

1926-1987

Leonid Dimov

LEONID DIMOV

OPERE

Ediție în două volume

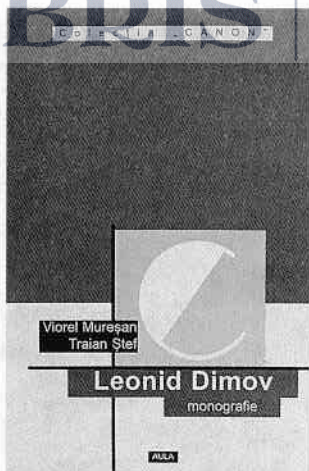
2

PUBLICISTICĂ, INTERVIURI, VARIA

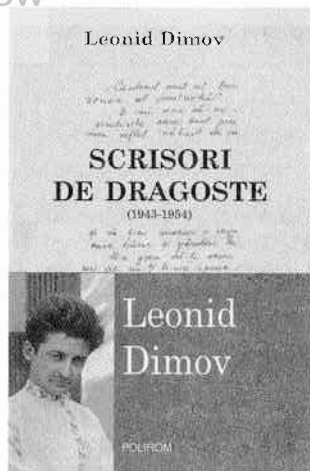
Ediție realizată sub coordonarea lui Ion Bogdan Lefter

Text ales și stabilit, note și comentarii de Alexandru Dumitriu,
Andreea Teliban, Ion Bogdan Lefter

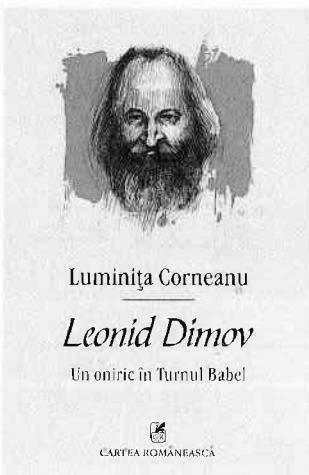
Introducere de Alexandru Dumitriu și Andreea Teliban

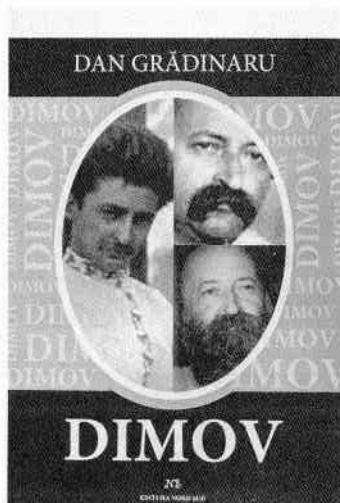
Viorel Mureșan, Traian Ștef, *Leonid Dimov*, monografie, antologie comentată și receptare critică. Editura Aula, colecția „Canon”, 2000

Leonid Dimov, *Scrisori de dragoste (1943-1954)*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, biobibliografie, notă asupra ediției și note de Corin Braga, Editura Polirom, 2003

Luminița Corneanu, *Leonid Dimov. Un oniric în Turnul Babel*, Editura Cartea Românească, 2014

Dan Grădinaru, *Dimov*, Editura Nord Sud, 2014

CUPRINS

Publicistica lui Leonid Dimov ca o „veșnică reintoarcere” (<i>Alexandru Dumitriu și Andreea Teliban</i>)	5
Notă asupra volumului (<i>A.D. & A.T.</i>)	11

CRONICI, ESEURI, ANALIZE, COMENTARIILE LITERARE

LITERATURĂ ROMÂNĂ

O istorie literară indirectă.

De la Neagoe Basarab la poezia interbelică

Elogiul minții	16
Cronicarii munteni	19
<i>Țiganiada</i> : Un spectacol în sine	26
Anton Pann și lumea sa	33
Lume-n lume	39
I. Heliade-Rădulescu: „Pentru cei ce se găteau să fie”	42
Grigore Alexandrescu: Între răs și plâns	46
Sinteza om-operă	50
Un realist romantic: Costache Negruzzi	52
Farmecul lui Alecsandri	56
Ion Ghica: Un realist nețârmurit	57
Poetul de ieri, de azi, de totdeauna	64
Eminescu: <i>Unde vei găsi cuvântul...</i>	66
<i>Nențeles rămâne gândul</i>	71
„Te urmează în tot locul...”	74
Chip și nume	76
Omagiu, <i>quia absurdum</i>	77
O moarte cu tâlc	78
Nu numai plumbul	79
Ce face poetul	80
Poezie și metafizică	81
Secretul poeziei	83

Geometria săbiilor trase	86
Ermetism și ignoranță	87
Selim	90
Dreapta de la infinit	93
Creioanele lui Arghezi	96
Altfel de fecunditate	98
Posteritatea lui Vinea	99
Unghiuri și curbe	100

Perioada contemporană

Inocența poetului	106
De veghe printre cuvinte	109
Sursă și reverberație	110
Subtext și poezie	112
Debut și maturitate	113
Pledoarie pentru sintaxă	116
Un nou monolog	117
[Dan Laurențiu]	118
Un optimist crepuscular: Dan Laurențiu	119
[Tudor George]	121
Scrisoare către redacție	122
O „contradicție” necesară	124
Pledoarie pentru un nou poet	126
„Cântece naive”	128
Un cavaler rătăcitor	129
Din perspectiva literaturii actuale: Debuturi	129
[Ion Bogdan Lefter]	130
<i>Semne cerești</i>	130

Onirismul estetic/structural. Scrieri teoretice și alte eseuri

<i>Anch'io...</i>	132
Bilanț subiectiv	133
Pledoarie pentru o artă optimistă	135
Luminiș și poezie	138
<i>Cogito ergo sum</i>	140
Preambul	143
Despre idei și cuvinte	145
Diversitate și accesibilitate	146
Pisicile lui Newton	149
Mit și comunicare	151

[Poezia–mod de existență]	154
Cele cinci fețe ale poetului	156
Rezultantă a momentului istoric	159
Leit-motive	161
În odaia Minotaurului: Încercare asupra artei onirice	163

LITERATURĂ UNIVERSALĂ

O micromonografie mozaică Dostoievski

Dostoievski în 3 personaje	168
Auxilii dostoievskiene	176
Istoria unei întrupări	177
Dostoievski – un spectator neobișnuit	181
Clipe de grație: Interferențe auxiliare în opera lui Dostoievski	184
Ditiramb	190
Marmeladov: Un imn închinat gingășiei	193
O veșnicie circumscrisă	198
<i>Un homme des lettres</i>	201

Poezie

La sorgintea barochismului	204
Dialectica vârstelor la Victor Hugo	207
Gérard de Nerval	210
Arthur Rimbaud: Argument	210
Întinderi fără loc (încercarea lui Jean Moréas)	211
Ninsorile sentimentale ale lui Pasternak	212
Funia de zgură de-acasă	215
Ahmatova	216
O confesiune dusă până la capăt	217
O apologie a evidenței artistice	219
Criteriul decisiv	222

Proză

O evocare	223
Gogol	227
Pickwick și Insulele Fericite	228
Parabolă	232

Imposibilul miracol: Părerii târzii despre piesa <i>Ivanov</i> , de A.P. Cehov	232
Mihail Bulgakov, un ironist plin de candoare	237
Magia tălmăcirii	241
André Miguel, <i>Le fils interrompu</i>	244
Despre romanul polițist (la 70 de ani ai lui Georges Simenon)	244
Dino Buzzati: Desimbolizarea alegoriei	245

Introduceri la volumele traduse

Cuvânt-înainte	250
În loc de predoslovie	252
Nota traducătorului	253

INTERVIURI

Despre poezia onirică	256
O modalitate artistică	257
„Pasiunea vieții mele a fost să ajung biolog”	264
„Eu cred că a gândi atunci când ești doar o trestie e cel puțin un act critic. Altminteri ai foșni doar în bătaia vântului”	272
„Visul nu e o irealitate, ci o componentă a existenței globale”	276
„Între poet și patrie relația este totală”	283
„Cred că poezia sălășluiește în oricine”	289
„Am fost și am rămas un cititor lacom”	294

VARIA

Confesiuni de credință literară, medalioane

De ce scriu? În ce cred?	302
Legenda M.R.P.	304
Un fel de a închide ochii	305
Misiune și eficiență	307

Note

O intervenție	308
Un raționalism renovat	309

Cu curaj, se poate	310
Controlul somnului	310
Igrec	311
Ion Lețu și Dumitru Udrea	311
Această ciudată existență	312
„La Nouvelle Revue Française”, mai 1970	313
<i>Les Critiques de notre temps et Apollinaire</i>	313
Răul ca temă	314

Dramaturgul

Convenție variabilă	315
[Un vechi mister]	317

Însemnări de călătorie și poezie

Krușevo	318
<i>Poetry International</i> 1978	319
Poezie olandeză	322

Însemnări cinematografice

[Scriitorul spectator]	322
Nu numai filme serioase	322
Rosaline, definitiv pierdută?	324
Despre subiect	325
Complectări	325
Prețul de cost și inteligența	326
Truffaut și clișeele	327

Artă plastică

Inspirație plastică	328
P.P. Cistiakov	329
La Dalles	330
Dincolo de atelier: Florin Niculiu	331
Un univers regândit	334
O definiție în imagini	335
Misterul sub-baremului	336
Ce bine o duceam ca fată!	339
Chestie de nuanță	343

Florin Pucă: 20 de desene	345
[Florin Pucă: „Amintiri despre mine”]	346
O artă cu deschidere	347
Pucă	348

„Fetișuri de azi”: o cronică a faptului divers

Automobil, antibiotic, magnetofon	348
Lanțurile	349
Patalamaua	350
Scriitorul și opera	351
Sănătatea cu orice preț?	353
Despre vrăjitorii	354
Țăranul, un fetiș?	355

Alte prezențe publicistice: răspunsuri la anchete diverse

[Întrebă „România literară”]	356
[Șantier de creație]	357
[Capodopera necunoscută]	357
Mă sting de sete lângă o fântână	358
Dominanta clasică?	358
Prea frumoase cuvinte	360
[Cărțile deceniului]	360
Veșnică trecere	360
[Televiziunea amenință cartea]	361
[În căutarea cărților pierdute]	362
NOTE. COMENTARIIL. VARIANTE	363
ICONOGRAFIE	431

ÎN COLECȚIA „MOȘTENIRE” AU APĂRUT:

- Petre V. ȘTEFĂNUCĂ. Folclor și tradiții populare. Ediție în 2 volume (1991)
- Dimitrie RALET. Scrieri alese (1991)
- Jacob NEGRUZZI. Scrieri alese. Ediție în 2 volume (1992)
- Alexandru VLAHUȚĂ. Scrieri alese. Ediție în 2 volume (1992)
- Ioan SLAVICI. Scrieri alese. Ediție în 2 volume (1993)
- Ion NECULCE. Cronică copiată de Ioasaf Luca (1993)
- Alexei MATEEVICI. Opere. Ediție în 2 volume (1993)
- Constantin STAMATI. Scrieri (1993)
- Barbu DELAVRANCEA. Opere alese. Ediție în 2 volume (1994)
- Liviu REBREANU. Opere. Ediție în 2 volume (1994)
- Octavian GOGA. Opere (1994)
- Lucian BLAGA. Opere. Ediție în 2 volume (1995)
- Vasile BOGREA. Opere alese (1998)
- Petre V. ȘTEFĂNUCĂ. Scrieri. Datini și creații populare (2008, 2021)
- Gheorghe V. MADAN. Scrieri. Ediție în 2 volume (2011)
- Ion BUZDUGAN. Scrieri. Ediție în 2 volume (2014)
- Dumitru C. MORUZI. Scrieri. Ediție în 2 volume (2014)
- Leon DONICI. Scrieri. Ediție în 2 volume (2015)
- Alecu RUSSO. Opere (2015)
- Ion Luca CARAGIALE. Opere. Ediție în 3 volume (2015)
- Magda ISANOS. Scrieri (2016, 2017, 2020, 2021)
- Constantin NEGRUZZI. Opere. Ediție în 2 volume (2017)
- Dumitru IOV. Scrieri. Ediție în 2 volume (2017)
- Andrei CIURUNGA. Scrieri (2018)
- Nicolae BĂLCESCU. Opere. Ediție în 2 volume (2018)
- Alexandru ROBOT. Scrieri. Poezie. Proză. Publicistică. Eseu (2018)
- Alexandru ROBOT. Scrieri. Eseu. Publicistică. Cronici. Interviu (2019)

LITERATURĂ ROMÂNĂ

O istorie literară indirectă.
De la Neagoe Basarab la poezia interbelică

ELOGIUL MINȚII

Dacă Neagoe Basarab este sau nu un Marc Aureliu al nostru, dacă *Învățăturile...* au fost sau nu scrise înainte de 1521, iată o chestiune, fără îndoială, interesantă pentru istoricul literar. Faptul că ele au fost scrise („din păcate”, cum spune G. Călinescu în marea sa *Istorie a literaturii române...*) în slavonește interesează, desigur, pe filologi. Literatul însă nu poate fi interesat, în *primul* rând, decât de *prima* traducere a textului, de stabilirea valorii literare a acesteia, de faptul dacă ea rezistă la lectură astăzi, când a fost tipărită pentru prima oară în întreaga sa amploare.

Trebuie să spunem de la început că *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, apărute la sfârșitul anului trecut în Editura Minerva, rămân o operă literară, textul impunându-se a fi salutat ca o restituție. „Cel mai convingător argument în sprijinul ideii că *Învățăturile lui Neagoe Basarab* reprezintă nu un conglomerat haotic făcut din succesive «adstraturi», ci un monument arhitectonic admirabil gândit, axat pe o idee centrală și integrând părțile componente și izvoarele într-un plan unitar, constituite lectura însăși a textului.” (Dan Zamfirescu, *Studiu introductiv la Învățături...*)

Folosind un obicei încetățenit în Evul de Mijloc, acela de a adăogi sau a contopi prin cizelare opere anterioare, autorul *Învățăturilor...* recurge la un montaj literar îmbinând texte admise de cenzura Bisericii cu texte laice și chiar eretice. Armonia construcției, stilul pregnant fac din această operă un relicvar *sui-generis*, sensul ei parenetic subordonându-se astăzi valorii literare. Și totuși, nu toate „sfătuirile” (se spune chiar că Radu de la Afumați, urmașul lui Neagoe, le-ar fi folosit în luptele purtate cu turcii) sunt gratuite. Unele din ele își păstrează, pe lângă farmecul literar, și acuitatea.

Nu știm câți cititori vor fi avut *Învățăturile...* în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, când aceleași întâmplări circulau (augmentate și laicizate) prin intermediul tradiției orale și al cărților populare. Nu putem crede că, la cele șapte copii în românește păstrate până azi, adaosul celor pierdute ar fi numeros. Viața acestei cărți începe abia astăzi, odată cu apariția ediției îngrijite cu atâta luxurianță de Fl. Moisil, Dan Zamfirescu și G. Mihăilă. Cuprinsul cărții ne îndeamnă să cităm, în acest sens, o autoritate în materie: „Ușoarele prelucrări, mai vechi și mai noi [ale cărților populare, *n.n.*], alcătuiesc până astăzi deliciul consumatorilor de literatură din masele largi ale poporului” (Al. Piru, *Istoria literaturii române*, vol. 1, 1970). *Învățăturile...* pot fi socotite *astăzi* o asemenea „carte populară” care însă alcătuiește nu numai deliciul maselor largi, ci și pe acela al cititorului oricât de cult. E un fenomen specific marilor opere vechi care rezistă. Terținele dantești sunt recitate și astăzi de toscanii simpli. Ele circulă însă și prin girusurile cărturarilor celor mai de seamă.

Proba pe care *Învățăturile...* o susțin astăzi, la aproape o jumătate de mileniu de la alcătuirea lor, începe bine. Cartea a constituit un fel de bestseller în contextul editorial al lucrărilor de specialitate care pot fi găsite ani întregi în rafturile librăriilor. Ediția actuală a *Învățăturilor...* s-a epuizat într-o clipă.

Nu-i de prisos, de aceea, să înșiruim o parte din acele scrieri cu ajutorul cărora Neagoe și-a construit opera. Este vorba, în primul rând, de scrieri religioase: *Biblia*, *Zlatostruja* lui Ioan Gură de Aur, *Dioptra* lui Filip Solitarul și altele. E vorba, în al doilea rând, de modelele parenetice preexistente, ca *Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon* ori de *Învățăturile lui Constantin Porfirogenetul către fiul său*. Este însă vorba mai ales de „medievalitățile” literare de circulație, ca *Alexandria*, *Fiziologul* sau *Melissa*, fapt care nu ține decât de instituțiile artistice ale autorului; el își înscrie cartea în seria ciudată a pseudoapocrifelor, izvor de bucurie artistică și mod de încercare a penei în acele veacuri de forfotă în care literatura noastră a ieșit din oralitate precum ihtiomorfele pe uscat.

Vremile erau pline de bărbăție. Lumea însetată de fantastic. Pătrunderea în ireal era un mod de a clătina, cel puțin în zona integrativă a cortexului, dacă nu în alteritate, cosmosul legic, atât de statornic în nestatornicia lui. După două secole de fecund și patetic realism, literatura modernă asimilează astăzi tocmai funcția acestor „medievalități” menite a potoli setea de fantast a omului. „Cât de vană e pictura care stârnește admirația tocmai datorită asemănării cu niște lucruri care nu sunt admirate”, spuse Pascal. Nevoia de ireal nu înjosește realul, dimpotrivă, îl înalță. Să cităm, în acest sens, o pildă din *Învățături...*: „Stratocamil, adică gripsorul, iaste o pasăre

mare și mai meșteră decât toate păsările. Deacii, deaca oao și când va să scotă pui, el nu zace pre oao, ca alte păsări, să le clocească și să le încălzească cu trupul, ci le bagă în apă și le păzește cu ochii și cu mintea și caută tot la iale și ziua și noaptea neîncetat, pân' ce se clocescu oaole și-și scot puii... Iar de-și va dăzlupi ochii și mintea dupre oao și va privi în altă parte, iaste altă jiganie, de-și seamănă cu șarpele, pre carea o cheamă aspidă. Deci, când vede pre stratocamil păzindu-și oaole, iar ia vine și să apropie de dânsul și stă și așteaptă, ca doar își va întoarce stratocamilul ochii să caute încătroya, iar ia să sufle spre dânsele și de duhul ei să se strice și să se împută. Și până nu scoate gripsorul puii săi nu fuge acea aspidă.

Împrumutat din *Fiziolog*, pasajul n-are altă semnificație în afara celei descriptive. Neagoe însă continuă: „Așijderea și întunecatul satana, când vede pre om că stă pre rugă și vorbește cătră Dumnezeu și iaste plin de bunătăți și de cuvintele lui Dumnezeu toate le lasă și stă tot acolo, ca doară ar strica bunătățile lui, ca și aspida oaole stratocamilului”. „A strica bunătățile” înseamnă aci a nesocoti cele pe care omul le făurește, a strica operele acelu gripisor plin de fragilitate care este poetul. Iar aspidă nu este altceva decât ispita celor lăturalnice care-l abat pe artist de la cele visate. Șarpele nu urmărește stingerea seminției stratocamilului. El știe că pasărea va reuși să salveze ceva „oao”. Căci dacă toate „oauăle” ar pieri, gripsorul ar deveni un fel de *caput mortuum*, o cenușă finală cu care aspidă n-ar mai avea ce face. Totul e să-l hărțuiască, să-i abată gândurile, să-l facă să creadă că el și creațiile sale sunt de prisos, simple fenomene aberante, menite destrucției. Etern ar fi numai el, șarpele, simbol al putrefacției și al stingerii.

Aspectul artistic al verbului este determinat aci, ca și în multe alte părți ale *Învățăturilor...*, de cel didactic. Faptul că gripsorul își clocește ouăle cu mintea nu este consemnat în izvor (vezi Dan Zamfirescu, *op. cit.*). Ce înțelege Neagoe prin asta, iată o întrebare la care s-ar putea da multe răspunsuri. Să n-o facem însă, ci să-l lăsăm pe cititorul care a cumpărat *Învățăturile...* cu graba cu care cele cinci fete bune au cumpărat untdelemnul din târg pentru a scăpa de tenebre să uite de disputa privind paternitatea acestei cărți, de sorgința ei neunitară, și să-l îndemnăm a o citi așa cum e, în traducerea lui Udriște Năsturel, să zicem. Și să-și închipuie cititorul, spre mai deplina lui desfătare, că citește și *Alexandria*, și *Fiziologul*, și omiliile lui Hrisostom, repovestite împărătește cu acest fericit prilej.

Nicăieri paralelismul generalelor nu se străvede mai limpede ca-n cronică. Viața, credința, obiceiurile etc. sunt planuri precise, stratificate și în *Cronica* lui Conrad, a împăraților, în cea a lui Compagni, în cronicile lui Froissart și, deși întârziat, în scrierile cronicarilor munteni. Dacă țesutul vieții reale, în cronicile medievale europene, este însă sfredelit de vine imaginare (*Kaiser-chronik* atestă chiar că, după Noe, bavarezii au coborât din Ararat), în cazul cronicilor muntenești se observă o netă și pasionată respectare a adevărului vieții cotidiene: peisaje, obiceiuri, forme de înțelepciune. Ne putem îndoi de exactitatea unor interpretări sau date (mai ales în cazul compilațiilor), dar n-avem cum ne îndoi de frumusețea și exactitatea descrierilor, pentru că sunt vii, „parcă de ieri” (G. Călinescu). Mai mult, ele surprind esențialul peisajului și firii muntenești: deschise, iertătoare (de câte ori n-au iertat domnii pe marii vinovați, la ruga femeilor!), înclinate spre umor și spre uitarea celor rele. Iertarea este acordată total, fără scrâșnet, cum nu face, de pildă, regele Angliei, care, grațiindu-i pe calaisieni la cererea nevestei, nu se poate abține să nu exclame: „Ha! Dame, j'aimasse trop mieux que vous fussiez autre part” (Froissart).

Și totuși, citind și recitind cronicile, cu limba lor iritată, repeziciunea specifică, îți dai seama de tumultul fără seamăn, de forfecarea cumplită la care au fost supuse generațiile acelor vremi. Precum și de imensa tristețe a domnului când, pentru a scăpa țara, hotărăște a da oștilor neinvitate iernaticul: „Atuncea domnul, văzând că nu mai iaste nădejde de mântuire de ei, făcut-au sfat cu boiarii și de 2 rele cel mai puțin rău alegând, adecă: că și după ceririle lor a-i chivernisi rău era, iar și nechivernisiți a-i lăsa mai rău era, iarăși de iznoavă pre alți boiari au trimis la nemți [...], pentru ca să vază ce iaste cerirea lor de iernaticul oștilor, ca să facă rânduială să li se dea...” (Radu Greceanu).

Limba nervoasă, iuțea muntenească sunt două calități literare omologate. Gândind însă astăzi asupra cronicilor, în această a doua jumătate a secolului al XX-lea, cu simțul contrapunctic atât de ascuțit de experimentele primei jumătăți de veac, având despre compoziție o mai întinsă și mai complicată concepție, ne dăm seama că ele reprezintă un fel de țipăt perpetuu, o încercare de a prelungi momentul de inerție născut din confruntarea forțelor, pentru a face joncțiunea cu un veac mai civilizată care să nu ia totul de la capăt, ci – dimpotrivă – să găsească vrednice temelii menite a așeza aceste firi ale locului în rânduiala ce li se cuvine. Căci, pentru a scăpa de nemți, domnul îi chema pe tătari. Să cităm: „Așadar, cu multe cheltuieli dispre domnie și cu sume mari de daruri, abia s-au rădicat, și tătarii, până

la 15 zile ale lui februarie, s-au dus den țară. Atuncea săraca țară dentr-atâta nespūsă nevoie fiind călcată de atâtea oști, început-au a ieși du pren munți și du pren pâlângi, și după petutindenea, cineși la locul lui, și făcându-să liniște, au domnit domniia cu pace...” (Radu Greceanu).

Vitregiile alternau însă cu etape – mai scurte, desigur – de tihnă. Când mai stăteau oamenii și de petrecere. De pildă, la logodna dintre Ștefan al lui Radu Leon și Catrina Ducăi-Vodă a fost mare veselie, multe ospete și jocuri: „Strâns-au toată boierimea țării cu toate jupâneasele și au întins corturile în deal dăspre Mihai-Vodă, în drumul Cotrăcenilor: acolo făcea ospete în toate zilele. Adus-au pehlivani de cei ce joacă pă funii și de alte lucruri adusease și un pehlivan harap hindiu, carele făcea jocuri minunate și nevăzute pre locurile noastre: iute om era și vartos” (Radu Popescu, Ed. Grecescu, p. 135).

Multe „tăieri”, nelegiuiri, „ficleii”, torturi, mă rog, toate înjosirile la care poate fi supusă ființa omenească îi îndepărtau pe oameni de veselie, dar îi îndepărtau și de mâhnire: n-aveau vreme a încerca aceste simțăminte decât numai în etapele liniștite. Când vieții i se dădeau cele cuvenite, dar și morții. Se înscriu în generalul respect față de moarte numeroasele descrieri de pogribanii. Treziți parcă dintr-o năuceală, uitând de slujirile făcute de unii altora, oamenii stau drepti în fața gropnițelor, aureolați de o solemnă irizare.

De o mare duiosie și tristețe este pecetluirea morții Zmaragdei, fiica lui Șarban-Vodă (Șerban Cantacuzino), abia căsătorită cu postelnicul Băleanul, „care atâta se potrivise amândoi în toate”. Moartea acestei dulci domnițe lasă un fel de tremur în aerul locurilor, ducând chiar la teratologiei genetice: „Și în cei dela cuhnia domnească s-au nimerit o epuroaică cu puii în pânțele, care spintecând-o au găsit un pui gata să-l fete și cu două capete și 4 picioare dinainte, un cap trăgea într-o parte, altul într-alta...” (Radu Popescu).

Este semnificativă în acest blând cult al morților relația antumă și postumă dintre Radu-Vodă și Nifon, patriarhul surghiunit în țară de turci. Carterisindu-l pe Radu pentru o nelegiuire a acestuia, Nifon își bate papucii de pragul țării și o părăsește. Neîmpăcat la gândul anatemei strămoșești, Neagoe cată, după moartea lui Radu, a-l turbura pe Nifon. Dar și acesta murise. Atunci face diligențe pentru a-i aduce moaștele în țară, reușește și le așază deasupra mormântului lui Radu. „Și, când au fost într-o noapte la bdenie s-au spart piatra după mormântul Radului-Vodă, precum se veade până în zioa de astăzi și den trupul sfântului au început a cura un izvor dă apă, de au intrat în mormântul Radului-Vodă și i-au spălat tot trupul lui cel grozav și au rămas curat și ertat.” (Radu Popescu)

Toate aceste întâmplări, neverosimile ori reale, țin de domeniul realismului literar, însă numai pentru acele vremuri. Citite astăzi, cronicile atestă o clarviziune temerară, care depășește zonele descriptivului naturalist, pentru a ajunge la atmosferă magică, la succesiuni abstracte, la scriere cu subtext. Ca să nu mai vorbim de atmosfera de basm laic, lipsit de zâne și spirite, dar cu atât mai autentic. Lipsa intenției artistice este compensată de strădania de integrare a scrisului în complexul istoric sau, cum spune Dan Zamfirescu, „faptul că alcătuirea acestor scrieri n-a urmărit exclusiv sau în primul rând scopuri beletristice nu exclude apriori efortul de comparație și stil, năzuința conștientă spre forma literară”.

Valoarea literară a cronicarilor munteni, nesocotită uneori, poate fi măsurată abia astăzi, după ce scrisul modern a suferit atâtea contorsiuni, torturi, ba chiar urgii. „Din punct de vedere literar, cronicarii munteni nu sunt cu nimic mai prejos, *deși altfel, decât frații lor*” (Al. Piru, *Prefață la Croniciari munteni*, E.T., 1968). Acest *altfel* este considerat a sta în talentul lor polemic, pamfletar (văitătură, sarcasm, invectivă). Alegând citatele pentru îndemnul la lectură pe care îl constituie articolul de față, am încercat să pun în valoare încă o calitate a stilului muntean: rubiconditatea componistică, liniștea texturii, aceasta în pofida agitației, nervului din zonele superficiale ale scrisului lor. Forța componistică a cronicilor muntenești, precizia cu care se cufundă în sintaxă le acordă un fel de modernitate postumă care le face cu atât mai vrednice de luare aminte.

Descrierea nu este făcută la întâmplare ori potrivit desfășurării stricte a faptelor mai însemnate. Aproape fiecare eveniment este înconjurat de un șir întreg de întâmplări auxiliare, uneori lipsite de importanță față de principalul eveniment narat, intercalate pe neașteptate sau prin reveniri. Să alegem, de pildă, din *Anonimul brâncovenesc*, descrierea chemării și plecării lui Brâncoveanu în tabăra sultanului, venit a se război cu neamurile catolice. Cronicarul zăbovește la început asupra clipelor de suspensie care fac nădejile să încolțească, tocmai pentru a da semnificația evenimentului (domnul se va întoarce cu bine) altminteri nesemnificativ: „Iar Constantin-Vodă Brâncoveanu, domnul Țării Românești, iarna au trecut cu pace și poruncile ce-i venise de la împărăție să trimită boii, carăle, caii la Beligrad, le-au trimis toate despre primăvară. Și acea nădejde avea ca și vara toată să o treacă cu pace în țară-și, cu plimbări, cu ospete, privind numai ce vor face turcii cu nemții și cu muscalii” (*Anonimul brâncovenesc*). E aici un îndemn la liniște lăuntrică și, implicit, la statornicire, la artă. Pentru că aplecarea spre ornament și petrecere tomnatecă a Brâncoveanului e, desigur, o trăsătură de caracter, dar și un fel de a zâmbi în fața destinului. Domnul și țara întorc cumva spatele primejdiilor rămase în afară și se grăbesc să trăiască.

Poate că așa se explică, în parte, nervozitatea stilului la cronicarii munteni. Care nu-i nicidecum o trăsătură negativă. Ei seamănă cu niște alchimiști care se grăbesc, în chilia lor, să prepare aurul înainte ca marea forfotă medievă să-i copleșească. Într-adevăr, domnul își propune să petreacă: „În vreme ce mersese la satul mării-sale, la Obilești, unde heleșteu mare este și plimbare foarte frumoasă de primăvară, unde nu o dată, ci de multe ori zicea mărița sa: că estimp numai a plimbărilor grijă vom avea din Obilești în București, de aici în Mogoșoaia, de aici în Potlogi, de aici în Târgoviște, vom trece vara și de toamnă la vii vom merge, unde ni se va părea” (*Ibid.*).

Dar cumplitul agă vine nepriștănit la Obilești, în toiul desfătărilor, fluture negru în amiezile daurite ale plimbărilor. Totul se întrerupe, totul e suspendat odată cu plecarea domnului spre tabăra otomană (unde nu i se va clinti într-acel an niciun fir de păr, Mustafa sultanul având necazuri cu alte nații, iar peșcheșul trimis fiind „despre primăvară”).

Iuțeala acestor cronicari, gata oricând să pună punct, a fost consemnată în repetate rânduri. Le este însă peste putință acestor inși atât de iuți să nu-l provodească în întreaga sa încetineală pe domnul Brâncoveanu în drumul lui către sultan: „Că este între munții care-i taie Dunărea de curmeziș, de iese de la Cladova cetate, care au făcut-o Clavdie împăratul [...] se vede că este o piatră găunoasă a cării găunoșitură, gura, este neagră, afumată, ca cum ar ieși un fum dinlăuntru de negrește mărginile găurilor, iară nu este fum, ci în toți anii primăvara iese un feliu de muscă mitutică ca-n felii muștii peștrițe și ca roii iase multă fără seamă, care ieșind din piatră asupra Dunării, multă se îneacă, că ca un vifor întunecat să pornește pă Dunăre în jos și iesă la câmp, la dobitoace pă care le mușcă, le veninează și cele mai multe mor. Ci cu fum de tufă de fân își păzesc câțiva oameni dobitoacele și pe ei. Că și oamenii pătinesc rău de muștele acelea, însă nu mor. Ci pentru acestea mergea domnul încet” (*Anonimul brâncovenesc*). Sunt, în acest text, condensate și stările de suspensie ale primăverii, și cunoștințele despre metamorfoza dipterelelor, și indicații despre desimea populației, rărite înspre acele părți mărginașe, și coroborarea plină de melancolie a cauzelor care-l fac pe domn să nu se grăbească: cele naturale și cele sufletești.

La ce s-ar fi grăbit, dacă niciodată nu putea ști: sunt sau nu turcii mulțumiți? „Însă cu rugăciuni și cu daruri ce au dat pă la porțile turcești, l-au lăsat să șază la Cerneți. Și acolo au șazut până despre toamnă.” (*Ibid.*)

Orchestrația devine din ce în ce mai complexă, firea stând și ea împotri-va veselirii în aer liber: „Într-acea vreme au rădicat Dumnezeu o furtună, vânt mare cu ploaie, atât de iute, cât multe case, multe biserici au fărâmat și pen multe locuri ale țării, că petutindenea au fost această furtună, și dobitoace și oameni au ucis, copacii scoțându-i din rădăcină și sfărâmând unul

pe altul” (*Ibid.*). Domnul și ai săi, dedați însă altor colorate și peștrițe întâmplări (moartea de ciumă a fie-sii, aducerea coconului acesteia, venirea celebrului Scarlat pentru pețirea Ilincăi etc.), n-au stat a se mâhni de toate aceste intemperii și, pentru a pecetlui continuitatea istoriei, „în zioa de dumineca mare au intrat în București”.

Citind această compoziție, ne dăm seama că nu din punct de vedere literar „însemnările muntene despre începuturi sunt foarte sărace”. De altfel, tocmai pentru a circumscrie sărăcia aceasta undeva în afara domeniului literar, G. Călinescu mai spune: „Cronicarii munteni... pot dramatiza mai viu, mai familiar”. Nu știu dacă pentru a rezolva acest aparent paradox, Vasile Florescu, în recenta sa lucrare *Conceptul de literatură veche*, conchide: „Cu atât mai mult este îndreptățită acceptarea cronicarilor ca scriitori, căci însuși G. Călinescu le atribuie puterea de a da mari emoții stilistice și de reflecție morală cititorilor rafinați. În definitiv, ce am putea pretinde mai mult unui artist al cuvântului?” (p. 217).

De la această interogație am dori să pornim pentru a ne convinge încă o dată că arta cronicarilor munteni este o artă *deosebită*, că scriitura lor (dacă ne e îngăduit să folosim acest termen pe cale de a se infla) este mai aproape de concluzia, de lapidarul, de lepădarea de ornamente împovărătoare, de toate aceste însușiri specifice stilului modern. Cronicarii munteni nu se lasă îmbătați de efluviile cuvântului ca atare, ci caută a-i pune corsetul propriei lor firi. Ei par a fi sfârșiți de două forțe contrarii: pe de o parte, nervozitatea, necuprinderea în fața necesității de a comunica, iar pe de altă parte, dorința de a comunica mai mult decât se cade, adică de a depăși portretistica elementară pentru a contura eroul la modul indirect, prin peisaj, narațiune, chiar filosofie. „A căroră lucruri și cum s-au purtat și cum au descălecat și cine întâi capete și voievozi le-au fost acelor limbi și de unde izvorât acele neamuri și care dupe care au venit și cine cât au biruit nefiind povestea și treaba mea cum aceia și pentru ca să nu fie istoria aceasta de mine atâta *lungită* [*sublinierea noastră*], ci doară și cetind unora să se urască, iată acelea le trec și le las.” (Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*) Iată deci năzuința spre conciziune, ideea de a transmite și altceva decât nulele fapte ori chipuri!

În încercarea lui de a scrie o istorie științifică (studiase la Padova, era adept al ideii de evoluție, dialectician precis), Stolnicul Constantin Cantacuzino se vede silit a face o pledoarie pentru civilizație, care devine aici „o noțiune morală” (P.P. Panaitescu). Aflat în fața unei limbi neuzate, a unor izvoare indirecte și uneori net răuvoitoare, deci în afara unor instituții tradiționale în acest domeniu, Stolnicul se comportă ca un scriitor cultivat, plin de rafinament. Acrobațiile sale caragialești pe linia părților secundare

(„au făcut, așa adecă-te ca un cumyași” cum observă G. Călinescu) sunt, evident, o încercare de a întârzia clipa reproșului, care nu lipsește niciodată. Pentru că Stolnicul este și un înțelept: „Lăsăm dară, fieștecăruia a zice cum va vrea și a râde cum va pofti, de vreme ce nici le iaste sfială, nici rușine de rușinile lor, nici nu gândesc, că toate lumeștile supuse sunt mutările și toate câte sunt umblă cu soroc și cum, că de obște iaste orbul noroc și viitoarele lucruri revăzute sunt”. Rotirile adverbiale în jurul ideii, trecerea în aparență fără motiv de la un gând la altul, de la o imagine la alta, cazna învăluirii cuvintelor sunt mărturii ale dorinței de a surprinde puterea pură și simplă a cuvintelor, chiar dacă, uneori, cronicarul este copleșit de ambiguitatea lor, ca și de aceea a evenimentelor. „Zic dar d-acestea țări povestesc gheografi așa, dar încă de acele Indii ale Răsăritului și ale Apusului și alte locuri ce-s acolo, ce de povești și neadevăruri scriu și zic! Însă nici drept aceasta a-i huli detot nu trebuie, atât demult ostenind și trudind a scrie multe și mai de toate, pentru folosul multora.”

Pândit neîncetat de ticurile eruditului, Stolnicul Cantacuzino citează din cei vechi, comentează diferite aforisme antice, aristotelizează. Toate aceste marginalii însă urmează un paralel flux convergent către o idee etică: aceea a disjunției dintre bine și rău: „Însă aicea nu înțelege filosoful de ne-bunii cei ce umblă cu oase, cu pietri și sunt de legat că aceia de a fi așa, vine dintr-altă pricină, adecăte au den drăcit au den melancholie, care firescu lucru iaste – ci de cei ce sunt răi oameni și cruzi, carii cunosc și binele și răul ce iaste, ci lasă binele și fac răul”. În groaza lui față de fapta rea, istoricul renunță la a o mai descrie. Ocolul, însă, pe care îl face în jurul ei dă în vileag o dramă neobișnuită: drama scriiturii. Anecdotică dispăre, precum în experimentele moderne. Numai că funcția scriiturii nu devine epistemologică, ea devine etică. „Că pe unde mergea, cu foc, cu her stingea tot și prin multe locuri nici un suflet de nimic nu lăsa viu, nici vârstă, nici feliu lăsând, nici ocolind, ci tot supt sabia punea; cari încă și a le povesti, groaznic și zborât lucru iaste.” Cât de surprins rămâi când dedesubtul greoaiei tencuiei morfologice dai de o textură complicată și subțire, ținând de sintaxă!

...simple scobituri vâpsite cu lazur albastru

Dacă *Anonimul brâncovenesc* zugrăvește o frescă în eternul căuș al locurilor muntenești, logofătul Cantacuzinilor se oprește cu migală asupra zidurilor care fac să stea locului acele vremi.

Parcă-l vedem, de pildă, pe Radu Negru coborând, în cursul anilor de la Adam 6798, „pre apa Dâmboviții”, pentru a face țară nouă. Desfășurată în evantai, descălecătorii întemeiază orașe mari, Câmpulung, Argeș, răspândindu-se în umbra munților pentru a cuprinde într-o largă mișcare întregul ținut: „Iar noroadele ce pogorâse cu dânsul, unii s-au dat pre supt

podgorie, ajungând până în apa Siretului și până la Brăilă; iar alții s-au tins în jos, peste tot locul, de au făcut orașă și sate până la marginea Dunării și până în Olt” (*Letopisețul cantacuzinesc*).

Să lăsăm toată această mișcare să se desfășoare și să ne oprim la un exemplu neobișnuit pentru acele vremi de ctitorie. Anume la înlocuirea unor ziduri vechi cu o arhitectură nouă. Într-un număr minim de vorbe ne este descrisă o zidire cu o virtuozitate atât de mare încât de după cuvinte răzbește ciocănitul daltei cioplitorilor. Citim astfel o pagină de pură magie literară: „Și sparse Mitropolia din Argeș din temelie ei și zidi în locul ei altă sfântă biserică – tot de piatră cioplită și netezită și săpată cu flori” (*Ibid.*). Deci un act de edilitate claustrală cu nete tendințe de înnoire. La ziditor, dar și la cronicar. Pentru că, dintr-odată, perioada cu contorsiuni orientale a lui Antim Ivireanu (bogată și fermecătoare așijderea) este strânsă parcă în burduful conjuncțiilor, ivindu-ni-se de un modernism aproape... revoltător: „Și au prins pre dănlăuntru toate pietrile una cu alta pe dândos cu scoabe de her, cu mare meșteșug și au vărsat plumb de le-au întărit”. Economia vădită a frazei înlesnește reproducerea aidoma a succesiunii operațiilor, dar mai adaugă un fel de spirit al materialelor, care le însuflețește. Piatra, fierul și plumbul învie. Construcția continuă la modul cel mai ingineresc cu puțință: „Și au făcut pen mijlocul tinzii bisericii 12 stâlpi înalți tot de piatră ciopliți și învârstați, foarte frumoși și minunați, carii închipuiesc 12 apostoli”. Niciun amănunt de prisos, dar nimic omis. Ba, pentru desfătarea fără margini a cititorului și aducerea zidirii în fața ochilor acestuia, logofătul scriitor face un sublim *entre-chat*, la capătul căruia par a clincheti niște clopoței de cristal: „Și în sfântul altariu, deasupra pristolului, încă făcu un lucru minunat, cu turlişoare vărsate”. Dar toate aceste zidiri închid lumina, părănd a deveni un fel de geodă cu felurite construcții de ametist, dar interzisă ochiului. Cronicarul se substituie din nou constructorului: „Iar ferestrele altariului și ale bisericii, cele două deasupra și ale tinzii tot scobite și răzbătute pren piază, cu mare meșteșug le făcu”. Odată cu spargerea ferestrelor, se poate ajunge afară. Ori acolo „la mijloc ocoli cu un brău de piază împletit în 3 vițe și cioplit cu flori și poleit, biserica, cu altariul împreună cu tinda, închipuind sfânta și nedespărțita troiță”.

Cititorul va urmări singur mai departe zidirea pe o singură pagină de letopiseț a unui sobor „cu frumusețea pe deasupra” Sfintei Sofii, până când va ajunge la următoarele propoziții finale, de supremă desăvârșire: „Și pardosi toată biserica, tinda și altariul, împreună și acel cerdăcel, cu marmuri albă. Și o împodobi pe dinlăuntru și pre dănafară foarte frumos. Și toate scobiturile pietrelor pe dănafară le vopsi cu lazur albastru iar florile de polei cu aur”.

Cronicarul nostru introduce spontan, în cuprinsul celei mai plate informații un element geometric care declanșează adierea magică menită să miște ciucuri nevăzuți: „Și cu a lui blagostovenie, zidi Mitropolie în Târgoviște, mare și frumoasă, cu 8 turle și tot rotunde, cum să satură ochii tuturor de vederea ei” (*Letopisețul cantacuzinesc*). Cele 8 turle tot rotunde sunt, fără îndoială, un amănunt real al clădirii. Faptul însă că tocmai pe acesta îl alege cronicarul e o dovadă limpede că ne aflăm în fața unui artist care știe să dea viață unei fraze, folosind o cifră și o curbura.

*

Din lipsă de spațiu și din pricină că reprezintă un capitol – totuși – distinct al istoriei literare, nu am recurs la citate din cronicarii târzii: Dionisie Eclisiarhul, călugărul autodidact din Râmnic, și „adevăratul intelectual” Ianache Văcărescul.

Detășându-se de ceilalți prin epocă și prin valoare literară (Dionisie este mai păstos, Ianache Văcărescul mai precis, mai limpede în notații), cronicarii munteni târzii impun un alt articol care, cu voia „Luceafărului”, va fi întocmit altădată.

ȚIGANIADA: UN SPECTACOL ÎN SINE

Încercarea lui Budai-Deleanu a fost o imensă zbatere-n gol. Dar din fâl-făitul aripilor sale mai răzbate și azi un foșnet straniu. Te-nchipui intrând sfios în neapărat marea odaie cu dulapuri grele din Lemberg, în care mai sunt doar obiectele lăsate moștenire: o scripcă, un pupitru și-un frac roșu. Și, deodată, din vidul dens încep să șuguiască imaginarii comentatori: Popa Muștrul ot Puntureni, Părintele Evlaviosu, Popa Nătărău din Tândărănda, Părintele Ascritianul, Părintele Disidemonescul, Părintele Sfântoievici, Popa Ciuhurezu din Broșteni.

„– Ce spune aici sunt adevărate, căci așa scriu și cărțile, că cel mai groaznic este în Iad.

– Adecă va să zică că fiește care își ia pedeapsa cu totul măsurată după greșala ce-au făcut:

Tiranii crunți și făr-de-omenie
 Șed legați pe tronuri înfocate
 Bând sângele fierbinte din potire,
 Iar’ din mațele lor spintecate

Fac dracii cărnați și sângereți
 Și-alte mâncări pentru drăculeți.

– Aici să mă ierte Parpangel! O face prea grosă! Că cine a auzit ca dracii să aibă copii.”

Aștepți în zadar însă ca Popa Ciuhurezu să dovedească îndrăjirea dracilor cu strigoile. Pentru că între timp Sfântul Spiridon, care tocmai zbura pe deasupra închipuirii, a făcut semnul crucii și toate au pierit ca prin farmec.

A rămas doar senzația că s-a isprăvit un mare spectacol.

O rară pasiune pentru dramatism, născută din asimilarea marilor epopei ale Antichității și Evului Mediu (Homer, Virgiliu, Dante, Tasso etc.) îl face pe Budai-Deleanu să purceadă la întocmirea unei epopei autohtone, intrând în competiție cu toate armele unui campion: erudiție, simț al situațiilor, invenție, flux nestăvilat de scene și atmosfere, culoare locală. Din păcate, toate aceste uriașe însușiri au trebuit să-ncapă într-o viață de slujbaș însingurat al unei administrații străine. Presimțind că poemul său va avea un destin neprielnic, Budai-Deleanu își face sieși spectacol. Calculând cu ingeniozitate (R. Munteanu) simetria în spirală a vastului „poemation”, Deleanu îl așază pe un subsol labirintic în care caricaturile diverșilor comentatori fictivi, muștruluite asiduu de autor (el însuși costumat într-un ins închipuit: Mitru Perea), alcătuiesc o eloedrică oglindă deformantă care topește într-o satiră generală trăsăturile personajelor. E însă cu neputință să nu simți un gust amar atunci când bagi de seamă că neverosimilul dialog dintre sală și scenă este declanșat de autor pentru a-și anula solitudinea într-un joc de umbre. Dar dincolo de aceste paleative, Budai-Deleanu urmărește cu luciditate și dăruire o idee: libertatea, atât în sfera ei supremă, cât și în cea restrânsă – libertatea de creație.

Aburul poeticesc în care-și învește condiția de intelectual „care nu cunoaște orașul” (G. Călinescu), dar este stăpânit de un apetit renascențist pentru gigantescul cultural, reprezintă un fenomen insolit nu numai pentru Școala Ardeleană, al cărei poet omologat este, ci și pentru întreaga noastră literatură. Fără public, deci fără opinie, fără canoane lingvistice rigide, deci liber să împrumute sau să modeleze cuvinte fără cenzură (ce le păsa habsburgilor de-o scriere ce n-avea cum să fie citită?!), Budai-Deleanu se afla într-o situație vădit privilegiată, având a îndeplini o singură, dar inumană condiție: să aibă tăria de a scrie pentru un public ce n-avea să-l cunoască niciodată. Autorul *Țiganiadei* a avut cu prisosință această tărie. O dovedește subsolul epopeii, care suplinește cu ironie și „simț al sălii” vocile încă nenăscute ale comentatorilor. O dovedește preocuparea pentru